

XXV. Tavaszi Szél Konferencia

TANULMÁNYKÖTET

III. kötet

XXV. Tavaszi Szél Konferencia 2022

Tanulmánykötet III.

Szerkesztette:

Molnár Dániel - Molnár Dóra - Dr. Nagy Adrián Szilárd

Kiadó:

Minden jog fenntartva.

Budapest

2022

ISBN 978-615-6457-13-4

XXV. Tavaszi Szél Konferencia 2022

Tanulmánykötet III.

Lektorálták

Adam Torok	Dr. Nagy Levente
Adrienn Papp	Dr. Nagy Zoltán András
Bácsi Katalin	Dr. Orgoványi-Gajdos Judit
dr. Arapovics Mária	Dr. Pallai László
Dr. Béla Zsolt Szakács	Dr. Racskó Réka
Dr. Bernáth Ágnes	Dr. Rébék-Nagy Gábor
Dr. Csókási Krisztina	Dr. Szabó Péter
dr. Deák Anita	Dr. Szijártó István
Dr. Farkas Milán	Dr. Teperics Károly
Dr. Glied Viktor	Dr. Veszprémi Nóra
Dr. habil. Révész György PhD	Hammer Ferenc
Dr. habil. Tusor Péter DSc	József Beszédes
Dr. habil. Vajda Barnabás	Keczer Gabriella
Dr. Horváth Csaba	Langó Péter
Dr. Kalmár Melinda	Mitrovits Miklós
Dr. Kiss Enikő	Nikos Salingaros
Dr. König-Görögh Dóra	Prof. Dr. Nagy Ferenc
dr. Kőszegi Margit	Prof. Dr. Nagy Mariann
Dr. Lukács Gábor	Tamás Sovány PhD
	Vass Lóránt

XXV. Tavaszi Szél Konferencia 2022

Tanulmánykötet III.

Poszterszekció

**Pszichológiai és
Neveléstudományi Szekció**

Sporttudományi Szekció

**Szociológiai és Multidiszciplináris
Társadalomtudományi Szekció**

**Történelem- és
Politikatudományi Szekció**

EGYHÁZMEGYÉS PAPOK KÉPZÉSÉNEK MEGSZÜNTE, ILLETVE ÁTHELYEZÉSE KALOCSÁRÓL SZEGEDRE AZ 1950-ES ÉVEK ELEJÉN

Sági György

*ELKH-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, tudományos
segédmunkatárs, sagi.gyorgy1988@gmail.com*

Absztrakt

A Trienti Zsinat (1545–1563) által életre hívott szemináriumok hazai megszervezésére, ezen belül kiemelten a kalocsai papnevelés történeti előzményeire térek ki a tanulmány elején. A Patachich Gábor kalocsa–bácsi érsek (1733–1745) által 1733-ban elindított szemináriumi képzéstől kiindulva az 1950-es évek elején beálló változásokig szintén röviden szót ejtek. Mind ez megfelelő kontextusba helyezi az írásom lényegi részét. Ennek fő hányadát a nem sokkal Grósz József kalocsa–bácsi érsek (1943–1961) letartóztatását követően a főegyházmegyei papképzésben beálló átalakulás bemutatása teszi ki. Szó esik a kommunista pártállam beavatkozásáról, valamint az átszervezések egyházmegyeközi lebonyolításának kivitelezéséről. A kalocsai nagyszeminárium Szegedre történő átköltöztetése, pontosabban szólva a szegedi szemináriummal való összevonásának elbeszélése fontos része jelen munkámnak. Mindezen lépések a megfélémlített főegyházmegye kormányzását átmenetileg átvevő Kujáni Ferenc nagyprépost, általános érseki helynök vezetése alatt (1951–1955) lettek kényszerűen végrehajtva. A hivatalos propaganda szerint egyházi kérésre történt meg az átszervezés, amit az állami hatóságok örömmel fogadtak és támogatóan nyilatkoztak róla. Az 1950/1951. évi tanév volt az utolsó, amit a kalocsai kispapok az érseki székvárosban végeztek el. A főegyházmegye papnövendékei attól kezdve napjainkig jórészt Szegeden készültek/készülnek a papságra, noha más szemináriumokban is elő-elő fordulnak (pl. budapesti Központi Szeminárium). Tanulmányomban öviden vázoltam az új viszonyok adta nehézségeket, az átszervezéssel kialakított szegedi egyházmegye-közi szeminárium tanári karára nehezedő felelősséget. Néhány mondat erejéig bemutattam a tanárok közül pl. Várkonyi Imre vagy Bárd János segédpüspök személyiségét, illetve szegedi szerepét. Végezetül rövid kitekintő áttekintést nyújtottam az 1950-es években Szegeden tanuló papnövendékeknek a felszentelésének lebonyolítása kapcsán felmerülő körülményekről. A Grósz-érában felszenteltek pontos létszámáról is áttekintést adtam.

Kulcsszavak: *papképzés, szeminárium, Kalocsa, Szeged, papnövendékek*

1. Az intézményesült katolikus papképzés kezdetei és kalocsai megvalósulása¹

A papképzés intézményesülése a III. Pál pápa (1534–1549) által 1542-ben összehívott, három évvel később megnyitott és 1563-ban IV. Piusz pápa (1559–1565) által lezárt Trienti Zsinat határozatai alapján került megvalósulásra, mely a papnevelés megújítását is célul tűzte ki a püspököknek. Korábbi évszázadokban a tehetségesebb, magukban hivatást érző fiúgyermekek általában a helyi plébánosoktól szerezték meg az alapismereteket, illetve megfordultak káptalani iskolákban, az egyházmegyék központjában. Nekik azonban csak egy kisebb hányada volt az, aki alapos teológiai képesítéssel volt felvértezve, netán egyetemet is végzett. A papság minőségbeli állapotát felismerve döntöttek a trienti zsinati atyák arról, hogy minden egyházmegyében a területileg illetékes főpaprak papnevelő intézetet, azaz szemináriumot kell

¹ A tanulmány a MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (ELKH) keretén belül készült, a TKI támogatásával.

létesítenie. Maximálisan elvárt lett, hogy a felszentelendők megfelelő kateketikai, teológiai és dogmatikai stb. felvértezéssel kerüljenek ki a szemináriumok falai közül, ezáltal sokkal felkészültebb papok álljanak a hívek szolgálatára, elősegítve lelki életük minőségibb elmélyülését.[1]

Magyarországon az első szeminárium mondhatni igen hamar, már 1566-ban megalakult Nagyszombatban, Oláh Miklós prímás, esztergomi érsek (1553–1568) idején.[2] Aktívan, teljes energiabedobással gróf Forgách Ferenc bíboros, prímás, esztergomi érsek (1607–1615) az általa összehívott 1611-es nagyszombati zsinat nyomán kezdte átültetni a katolikus reformot a gyakorlatba. Utóda, az emellett szintén elkötelezett Pázmány Péter bíboros, prímás, esztergomi érsek (1616–1637) nevéhez fűződő 1629-es nagyszombati zsinatnak a papképzés ügyében hozott döntéseit majd sorra követték az ország főpásztorai. A papképzés trienti reformja révbe érni látszott. Az oszmán törökök által megszállt hódoltsági területeken értelemszerűen ez majd csak a Szent Liga győzedelmeskedését követő évtizedekben vehette kezdetét, lassan fokozatosan. Az újra magyar fennhatóság alá kerülő területen az 1700-ban alapított egri szeminárium lett az első ilyen, melyet Telekessy István megyéspüspök (1699–1715) állított fel.[3][4][5][6][7] A felszabaduló Kalocsa–Bácsi Főegyházmegyében feltehetően a székeskáptalan 1543 előtt is valamilyen papképzőt működtetett a káptalani iskola formájában, de a kor követelményeinek megfelelő modern és szervezett papképzés 1733-ban indulhatott csak meg az első Nagyszemináriumban, a kalocsai plébániatemplom mellett.[8][9] Mindez a székvárosába visszaköltöző báró² Patachich Gábor érseknek (1733–1745) volt köszönhető, aki érseki birtokai jórészt is visszaszerezte. A főegyházmegye és az egykori székváros helyreállításának megkezdése azonban már elődje, gróf Csáky Imre bíboros, érsek (1710–1732) alatt megindult. Utóbbi főpap maga azonban összesen csak néhány telet töltött a városban, még nem onnan kormányzott.[10] Kalocsa 1686-os felszabadulása óta az első érsek Patachich volt, aki újra ténylegesen is székhelyévé tette Kalocsát, ezáltal az érsekség restaurációja teljes egészében megtörtént, már nem csak címében élt.³ A Patachich-féle szeminárium egy idő után azonban túl kicsinek bizonyult, így báró Klobusiczky Ferenc érsek (1751–1760) 1757-től új és nagyobb épület építtetésébe kezdett. Az új Nagyszemináriumba 1760-ban tevődött át a papképzés, ami ettől kezdve több mint 190 esztendőn át töretlenül folyt a Nagyboldogasszony-főszékesegyház tőszomszédságában, a Szentháromság téren.⁴

2. A kalocsai Nagyszeminárium végnapjai

A kalocsai papképzés 218 év után szűnt meg Kalocsán. Az évszázados Nagyszemináriumban az 1950/1951-es tanév volt az utolsó. A kényszerű átszervezésnek természetesen politikai okai voltak. A kommunista pártállam számára nem volt elfogadható, hogy egyházmegyéenként működtek papnevelő intézetek. Mindezzel a szemináriumokból kikerülő papok létszámára is hatással akartak lenni, noha hivatalosan leveleiben az Állami Egyházügyi Hivatal úgy fogalmazott, mintha az egyes egyházmegyéék önkéntes ötlete lett volna az intézetek számának csökkentése, pontosabban szólva az összevonások kivitelezése.[11]⁵

² 1735-től gróf.

³ Gróf Frangepán Ferenc érsek (1528–1543) volt az utolsó aki ezt megelőzően rövid ideig még érvényesíteni tudta főpásztori joghatóságát (*iurisdictio*) az ősi főegyházmegye felett. A felszabadulást Gubasóczy János érsek (1685–1686) már nem élhette meg, az Borkovich Márton érsek (1686–1687) szintén rövid főpásztorsága idején következett be, ő azonban még nem gondolhatott visszatérésre. Az őt követő főpapok, gróf Kollonich Lipót érsek (1691–1695), gróf Széchényi Pál érsek (1696–1710) és gróf Csáky Imre bíboros, érsek sem gondolt még az állandó kalocsai rezideálás helyreállítására.

⁴ A Grösz érsek idejében Kalocsán működő Nagyszemináriumról ld. KFL I. 1. a. Nagyszeminárium címszó alatt iktatva 134–136. és 143. ND. iratait az előjárókról, papnövendékek előmeneteléről és az egymáshoz fűződő kapcsolatukról.

⁵ Vö. mint forrással SzCsEL I. 1. a.1822/1951.

A kalocsai papképzés utolsó éveiben Grósz József érsek (1943–1961) a korábbi esztendőkhöz hasonlóan rendszerin áprilisban vagy májusban hirdette meg körlevél útján, mind a Kísszemináriumba, mind pedig a Nagyszemináriumba szóló felvételiket. A felvételt nyert növendékek névsorát szintén körlevél útján hozta nyilvánosságra július esetleg augusztus hónapok folyamán. A tanév az általános gyakorlatnak megfelelően szeptember folyamán vette kezdetét.⁶ A főegyházmegye anyagi forrásainak lecsökkenése a szemináriumi oktatás tekintetében is éreztette hatását. Ezúttal a földbirtokok után befolyó jövedelem hiányára nem kívánok kitérni, az ennek nyomán beálló változás jól ismert az olvasó előtt is. Ettől eltekintve is azonban tandíjat kellett a növendékeknek fizetnie. Ez az elszállásolás költségeit fedezte. 1950. április 22-én kelt körrendeletében rögzítette az érsek, hogy tanévenként 10 hónapon át havonta 40 forintot kell fizetnie a teológia I–IV. évfolyamára járó szeminaristáknak. Az V. évesek nem fizettek. A gimnázium I–IV. osztályába, ún. *cursus theologiae praeparatorius*ra járók 80 forintot, az általános iskolások, ún. *alumnusok* – akiket csak korlátolt számban vehettek fel – 150 forint összeget fizettek. A termelő szülők gyermekei 10 hónapra szóló gabona-fejadagjukat (esetleg örleményben) beadhatták, aminek ellenértéke a tartásdíjból levonásra került. Ezen kívül az 1951. február 13-ai káptalani-esperesi értekezleten január 1-ei hatállyal a szemináriumi járulék hívenkénti évi 80 fillérben lett meghatározva, mint az egyik egyházközségi központi járulék.⁷

Grósz érseket 1951. május 18-án az esti órákban Péter Gábor ÁVH-vezér (1945–1953) vezetésével letartóztatták. Másnap reggel a rendőrök által elzárt kastélyból az ott lakó kísszeminaristák zászló segítségével, morzejelekkel adták hírül a Nagyszeminárium épületéből figyelő társaiknak, hogy be vannak zárva, és az érseket elvitték.[12] Grósz júnus 28-án koncepció perben 15 év börtönre, 10 év közügyektől eltiltásra, teljes vagyonek kobzásra ítélték.[13][14][15] A főpásztor távollétében Kujáni Ferenc nagyprépost, érseki általános helynök vette át a Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye kormányzását.

Augusztus 10-én a helynök ismertette a Közoktatásügyi Minisztérium kísszeminaristákat érintő állásfoglalását. A kormány nem volt hajlandó elfogadni a teológiai előkészítő tanfolyam bizonyítványt, ezen kívül pedig az itt végzett tanulmányokat sem számíthatták be ezután a tanulók középiskolai tanulmányaiba. Mindezekből kifolyóan azt tanácsolták az érintett növendékeknek, hogy az utolsó állami bizonyítványuk óta eltelt időszakról tegyenek magánvizsgát az egyik állami intézményben, tanulmányaikat pedig ott folytassák. Mindez a változás tehát egyelőre még „csak” a kísszeminaristákat érintette.⁸

Kujáni az 1951. augusztus 27-ei körlevélben tette közzé, hogy a Nagyszeminárium Szegedre történő áthelyezésével a Kalocsára érkező papokat az érseki kastély fogja a jövőben ellátni.⁹ 1952 júniusában a hatóságok igénybe vették a pécsi és a szombathelyi papnevelő intézetek épületeit. Az év során ezen kívül négy további szeminárium szűnt meg, köztük a kalocsai Nagyszeminárium. Szeptember 1-től kizárólag az egri, esztergomi, győri, nyíregyházi és szegedi szemináriumok folytathatták tovább működésüket. Ezen felül még a budapesti Központi Szeminárium maradt meg. A kalocsai kispapok tehát Szegedre lettek átvezényelve. A pártállam ürügyként használta fel, hogy a veszprémi szemináriumban faliújságra helyezték ki Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek (1945–1974) arcképét „Imádkozzunk Főpásztorunkért!” felirattal és tőle származó idézetekkel.[16]¹⁰ 1951. június 4-én hozták a püspöki kar tudomására, hogy a fent nevezett helyeken meg kell szüntetni a

⁶ Ld. az egyes években kiadott főegyházmegyei körlevelekben.

⁷ Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 2160/1950.

⁸ Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 229/1951. A Kísszemináriummal történtek nem képezik jelen esetben ezen tanulmány témáját.

⁹ Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 3754/1951.

¹⁰ Öt veszprémi kispapot és Major Kálmán spirituálist az Államvédelmi Osztály nyomozói le is tartóztattak, majd többéves börtönre ítélték. Az Állami Egyházügyi Hivatal parancsára több kispapot el kellett bocsátani és abban az évben nem szentelhettek veszprémi egyházmegyes papokat.

paperképzést. A túlélés érdekében és a megfélemlítés hatására a püspökök nem ellenkezhetek.[17]

3. A szegedi Egyházmegyei Szeminárium megszervezése, kalocsai kispapok Szegeden

Az átszervezést egyeztetések, tárgyalások előzték meg. 1951. április 14-én a szegedi papnevelő intézet prefektusa, Kerkai György – a korábbi KALOT-alapító, Kerkai Jenő fivére – tájékoztatta Hamvas Endre csanádi megyéspüspököt (1944–1964), hogy rektori utasításra számba vették a Szeminárium férőhelyeit. Megállapították, hogy a földszinten, ha a spirituális szobákat is felhasználják növendékek elhelyezésére, akkor úgy 40 fő, ha nem, akkor pedig 30 fő számára elegendő a hely. Az első emeleten ha a rektori szobákban is növendékeket helyeznek el, akkor úgy 27, anélkül 18 fő számára biztosítható az elszállásolás. A második emeleti prefektusi szobák felhasználásával további 58, egyébként 50 fő helyezhető még el. Az előbbi esetben tehát összesen 125, utóbbi esetben 98 főt képes befogadni egyszerre a szegedi Szeminárium. Az első esetben az előjárók megfelelő módon történő elhelyezését biztosítani kell az épületben. Ehhez figyelembe kell venni azt is, hogy vékonyak a falak, így nehéz bizalmas megbeszéléseket folytatni. Mindezek alapján úgy számoltak, hogy a következő tanévtől alaphoz foglaltak tekintendő már 72 fő számára az intézmény. Az előbbi esetben tehát Szegedre felvehető lenne más egyházmegyeiből összesen 52, második esetben 30 fő. Utóbbi esetben a négy előjáró számára nem kellene egyéb elhelyezés felől gondoskodni. Minden szobában, ahol lehetséges 2 fő helyezendő el a fenti számítások alapján.¹¹

Kruzlák Béla, az Állami Egyházügyi Hivatal osztályvezető-helyettese egy 1951. július 25-ei levelében tényként úgy közölte a kalocsai Nagyszemináriummal kapcsolatos döntést Hamvas püspökkel, hogy azt a Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye meg kívánja szüntetni. A levélben a kalocsaiak kérését tolmácsolta, miszerint vegye át Szegeden a kalocsai egyházmegyes papok képzésének felügyeletét, és azt vigye tovább a csanádiakéhoz hasonlóan. A cinikus megfogalmazást nincs szükség magyarázni, nyilvánvalóan kényszerpályán mozgott Kujáni helynök, nem saját kútfőből jutott arra az elhatározásra, hogy Szegedre szervezze ki a kalocsai papképzést, a június eleji állami ukázt kellett neki, és más egyházmegyek vezetőinek is követnie.¹² Minden bizonnyal az érsek letartóztatása és elítélése is ott lebegett szeméi előtt, ezért sem gondolhatott ellenkezésre. A pártállami megfélemlítés is hozzá járult tehát ahhoz, hogy különösebb ellenállás nélkül Kujáni és megbízottjai egyeztetésbe kezdtek a Csanádi Egyházmegyével, illetve a szegedi Szeminárium előjáróival, amiben akkorra már szintén kalocsai egyházmegyes tanárok tanították a növendékeket. A tanári kar összetételének átalakulása már 1950-ben megkezdődött, valamint nagyobb részben megtörtént. Erre alább majd még kitérek.¹³

Hamvas augusztus 1-én nyugtázta az Állami Egyházügyi Hivatal irányában, hogy a kalocsai Nagyszemináriumtól bizottság járt már Szegeden és egyeztetések voltak az átszervezésekről.¹⁴ Az erről szóló feljegyzésből Tomcsik Vilmos, az Állami Egyházügyi Hivatal egyházmegyei megbízottja is kapott egy példányt. A szóban forgó találkozóra egy nappal korábban, július 31-én került sor. A bizottsági tárgyaláson jelen voltak a Csanádi Egyházmegye részéről a megyéspüspökön kívül Szécsi Antal püspöki helynök¹⁵, a szegedi Szeminárium részéről

¹¹ SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Szécsiről érdemes tudni, hogy korábban budapest–angyalföldi plébános volt, az év június 28-án lett csak helynökké kinevezve Szegedre, állami intencióra, mint megbízható ismert békepap; Raskó Sándor addigi helynök Hamvas püspök általi kényszerű nyugállományba helyezését követően. Ld. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_5/pages/017_egyhazak_egy_hazi_elet.htm (2022. 05. 20.)

Petruch Antal régens és Kerkai prefektus, a kalocsai Nagyszeminárium részéről pedig Várkonyi Imre irodaigazgató, Szörényi Andor rektor valamint Kovács Vince vicedirektor. Az Állami Egyházügyi Hivatal a már említett megbízott képviselte.¹⁶

A bizottság megállapította, hogy 1951/1952-es tanévben 46 teológus-papnövendék lesz, a csanádi, váradi és szatmári egyházmegyéből. A beköltöztetendő kalocsai növendékek számát 30-ra saccolták, így ez alapján 76 férőhely szükségességét rögzítették. Megjegyezték, hogy ez ugyan nagyobb szám, mint az eddigi férőhely, de megoldhatónak tartották az új növendékek elhelyezését. Az ezt követő esztendőben csanádi, kalocsai, váci és székesfehérvári kispapok tanultak az intézmény falai között.¹⁷

A kalocsai fél 3 tanár átvételét kérte, Szörényit a szentírástudomány, Papp Imrét a filozófia számára, Mojzes Pétert a morális teológia vagy Udvardy Józsefet az egyháztörténet számára. Ezen felül Kovács Vince átkerülésével összesen 4 fővel számoltak. A kalocsaiak kérték, hogy az egyik kalocsai tanár prefektusi beosztást is kapjon, amibe Hamvas püspök beleegyezett. A szegedi tanárok közül megegyeztek, hogy Petruch Antal rektor, Kerkai prefektus, Vác Jenő maradnának, továbbá Orosz András spirituális. Utóbbiak jezsuiták voltak, fizetést mindannyian az államtól kaptak. Kilátásba helyezték azonban, ha több tanár is átjönne Kalocsáról, az alapján módosulna az összetétel. A kalocsaiak kérték, hogy ne kerüljenek lakáskérdés terén majd hátrányba. Továbbá kérték, hogy a kalocsai háztartást ellátó női személyzetből legalább 3 fő szintén át kerülhessen Szegedre.¹⁸

Kalocsa vállalta, hogy kispapjai tartásdíja fejében fejenként és havonként 300 forintot fizet, a tanárok pedig fizetésük bizonyos százalékát fogják átadni ellátásuk fejében. Hamvas püspök kérte azt is, hogy a nyári tatarozáshoz Kalocsa megfelelő arányban szintén járuljon hozzá. Ezen kívül a püspök azt is kérte, hogy az év folyamán esetleg felmerülő hiányt az egyházmegyék növendékeinek arányában viseljék. A kalocsaiak ebbe bele is egyeztek.¹⁹

A tanulmányi rendet később tervezték összeállítani. A kalocsai Nagyszemináriumról a felszerelés és könyvtár egy részét szintén szándékoztak átvinni Szegedre, a szállítási költségek fedezése tekintetében az Állami Egyházügyi Hivaltól reméltek segítséget. A jövő évre már Kalocsára beszerzett élelmiszert és 10 hl bort a kalocsaiak vállalták, hogy a szegediek kezelésébe adják át. Utóbbiak ezt napi áron térítették meg.²⁰

A bizottsági megbeszélést helyszíni szemle zárta. Augusztus 3-án Hamvas püspök személyesen tájékoztatást tett a fentiekről az Állami Egyházügyi Hivatalban. A bizottsági megbeszélés jegyzőkönyvét Tomcsik ugyan addigra már elküldte Budapestre, de még nem érkezett meg. Hamvas igyekezett elérni, hogy a szegedi tanárok egy része is megmaradhasson, amit Horváth János elnökhelyettes ugyan méltányos kérésnek tartott, de leszögezte, hogy volt szerzetesek közül 3 főnél több semmiképpen sem maradhat a szemináriumban.²¹ A költözési költségek mielőbbi megtérítését is kérte a püspök augusztus 4-i levelében.²² Augusztus 22-én Szécsi helynök írt Ficsor Jánosnak, az Állami Egyházügyi Hivatal kalocsai megbízottjának, megerősítve Hamvas püspök korábbi hozzájárulását, hogy szívesen átvesznek 3 főt a kalocsai személyzetből a szegedi szeminárium számára.²³ Kujáni helynök a kalocsai kispapok ellátására, tartásdíjára 1951 novemberében utalt át először a szegedi szeminárium részére, akkor összesen 10 128 forint 11 fillért. A tatarozásra további 4 301 forint 88 fillért utalt át Kujáni.²⁴ A szükséges ellátási költségekre ettől kezdve évente folyósított Kujáni, majd Grösz érsek, később

¹⁶ Uo., SzCsEL I. 1. a. 1866/1951.

¹⁷ SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.

¹⁸ Uo. Elsősorban kalocsai iskolánövéreket kell ez alatt értenünk.

¹⁹ Uo.

²⁰ SzCsEL I. 1. a. 1822/1951.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ SzCsEL I. 1. a. 2523/1951., SzCsEL I. 1. a. 2201/1951.

utódjai. Egyéb felmerülő kiadásokba is arányosan beszállt minduntalan a finanszírozásba a kalocsai aula.²⁵

Hamvas 1952 elején 300 forintos havi tartásdíj növelésének emelését helyezte kilátásba a gondnok által adott számítások alapján a kalocsai – és nagyvárad – növendékek után. A szükséges összegek megtérítését az illetékes ordináriusoktól kellett kérni. A vakációi fenntartási költségek megosztásának szükségességét is leszögezte. A költségek megosztott kigazdálkodását természetesnek vették az egyes egyházmegyék. Kovács a bevett eljárásrendnek megfelelően rendszeres összesített számadást, elszámolást állított össze – általában félévente – és a részletes kimutatást a Csanádi Egyházmegyei Hatóság elé terjesztette. Az egyes egyházmegyéket illető információkat pedig az illetékesek tudomására hozták.²⁶

4. Kalocsai szemináriumi tanárok a szegedi Szemináriumban

Szegeden eredetileg hagyományosan jezsuita szerzetesek végezték a papképzést. Az 1950. évi 34. törvényerejű rendelettel vonták meg a szerzetesrendek működési engedélyét Magyarországon, majd nagyarányú internálásuk is megtörtént. A szegedi Szemináriumban sem maradhatott meg a jezsuiták többsége.[18]²⁷ A három Szemináriumban lakón, a hamarosan meghaló Lányi Edén, a betegeskedő Hunya Dániel spirituálison és Kerkai György prefektuson kívül mindenkit elszállítottak a világi hatóság emberei, még ha nem is kivétel nélkül egyszerre.[19] Az utolsó jezsuita rektornak és régensnek, Petruch Antalnak 1951. november 2-án kellett Szegedről távoznia, ő segédmunkás lett a fővárosban.²⁸ A kalocsai tanárok közül többen már a jezsuiták távozását követően elkezdett tanítani Szegeden – a csanádi egyházmegyes tanárok mellett. Általánosságban igaz volt, hogy habár a kalocsaiak között is kiváló tanárok voltak, de más mentalitást és papnevelési attitűdöt képviseltek és hoztak magukkal Szegedre, mint a jezsuiták. Más szellemiséget vittek be a szemináriumi falak közé. Az akkori papnövendék, Gyulay Endre elmondása alapján Szegeden meg kívánták honosítani, hogy milyen is az „igazi” papnevelés, és hogy lényegében a kalocsai kispapok e téren lekörözik társaikat. De változásnak számított például az is, hogy a távolságtartás is valamelyest megnőtt a tanárok, előljárók valamint a papnövendékek között. Erre szembe tűnő példa volt, hogy amíg jezsuita vezetés alatt állt a Szeminárium, addig az étkezések során mindannyian együtt voltak, a kalocsai vezetés alatt már elkülönülve étkeztek a kispapok, elkülönülten az előljárók és tanárok.²⁹

Az 1951-es átszervezések további személyi változásokkal jártak. 1951. augusztus elején a megegyezések folyamodványaként és Hamvas külön kérésére Kovács Vince kalocsai gondnok át is költözött Szegedre. A szemináriumi gondnoki teendőket végzését át is vette az átszervezés alatt álló intézményben. Rendkívül precízen és akkurátusan tartotta rendben a Szeminárium gazdasági ügyeit, felügyelte a pénzügyeket. Az ő ellenőrzése alatt zajlott a kellő létszámú férőhely végleges kialakítása az épületben. Augusztus 16-án maga a püspök is méltató szavakkal dicsérte a gondnok szegedi működését Kujáninak címzett levelében. Hamvas fontosnak tartotta, hogy egy Kovácshoz hasonló tapasztalt és rátermett személy végezte el a szükséges feladatokat.³⁰

A kalocsai Nagyszeminárium utolsó rektoraként 1950. március 10-én kapott még Grósz érsektől kinevezést Szörényi Andor, Szedlay István felmentését követően.³¹ Az átalakult

²⁵ Többek között SzCsEL I. 1. a. 135/1952, 1139/1952, 1457/1953, 250/1953.

²⁶ Uo.

²⁷ A szétszóratról és a majdani újraindulásról ld. bővebben az irodalomjegyzéki hivatkozásban.:

²⁸ Jezsuita névtár: Petruch Antal: <http://jezsuita.hu/nevtar/>, 2022. június 5.

²⁹ Gyulay Endre kiérdemesült szeged-csanádi megyéspüspök szíves szóbeli közlése alapján, Szeged, 2022. március 11.

³⁰ SzCsEL I. 1. a. 1866/1951.

³¹ SzCsEL I. 1. a. 2280/1951, Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 1557/1950.

szegedi Egyházmegyei Szeminárium új rektora 1951. november 14-től Bárd János kalocsabácsi segédpüspök, ulpianai címzetes püspök lett, a rektorhelyettes Szörényi, addigi rektor. Bárd kinevezése először nem látszott bizonyosnak, de végül mégsem ütközött akadályba.³² A Szörényi-féle rektorság megszűntét követően Dudás Miklós hajdúdorogi görögkatolikus megyéspüspök vetette fel neki, hogy Hamvas püspök minden bizonnyal szívesen látná az új intézmény élén. Bárd ezügyben személyesen is írt a csanádi püspöknek, felajánlva szegedi szolgálatait. Kossa Istvánnal, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével is konzultált ezügyben, aki arról tájékoztatta, hogy nem lenne kifogásuk.³³ Először Hamvas, akivel Bárd baráti viszonyban volt, ugyan örömmel vette a bejelentkezést, azonban bizonytalan volt, hogy a segédpüspök megkaphatja-e a rektori státuszt, ugyanis már párhuzamosan egyéb egyeztetések is folytak a rektorság ügyében.³⁴ Végül mégis Bárd került kinevezésre. 1953-ig állt az Egyházmegyei Szeminárium élén, amikor is őszől Várkonyi Imre géderi címzetes prépost vette át az intézmény vezetését.³⁵ Bárd nagytudású, de távolságtartó ember volt, jó vezető képességekkel megáldva, de kevésbé lelkipásztor alkat. Várkonyi szintén kiváló szaktekintély volt, nagytudású tanár, azonban rendkívül ambiciózus, ami már karrierizmusba csapott át. Esetenként rivalizálás is kivehető volt a két hasonló szellemi táalentumokkal megáldott személy között.[20]³⁶ A pártállamhoz fűződő viszonyuk azonban nagyon különbözött. Bárd a szükségesnél nagyobb mértékben nem tartott fenn kapcsolatot az állami hatóságokkal, nem meglepő, hogy „reakcióként” is tekintettek rá az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársai. Vele szemben azonban Várkonyi már túlzottan is jó kapcsolatban állt a kommunistákkal.[21] Békepap volt, de ezen kívül politikai síkon is próbált jól helyezkedni, később országgyűlési képviselő[22] is lett, ami magával vonta a kiközösítését is XII. Piusz pápa (1939–1958) által. Ennek ellenére is komolyan vágyott arra, hogy egyszer püspök legyen, de érthető okokból Rómának eszébe sem jutott jelölni őt, még ha a pártállam vélhetően azt el is fogadta volna. Püspöki ambícióira burkoltan a szeminaristák előtt is tett megjegyzést egy alkalommal.³⁷ A korábbi megállapodásban is említett tanári kar lett megerősítve az átszervezések során, néhány jezsuita átmenetileg tanított még, de átkerült Kalocsáról Várkonyin kívül Udvardy József, Vág Imre és Ipoly László. A beteg Hunya ugyan a Szeminárium épületében maradhatott, de egészségügyi okokból eltiltották a munkától, az ő tanítványa, Magyar Károly így lett spirituálisként az utóda. Ő mindenben mestere módszereit igyekezett követni.[23]

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Uo., Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 4701/1951.

³⁵ Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 947/1954.

³⁶ Mindez Grósz érsek 1961-es halálát követően mindinkább kiütközött, mikortól Várkonyi káptalani helynökként vette át az érsekség kormányzását, Bárd pedig segédpüspökként volt jelen. XXIII. János pápa (1958–1963) sikertelenül próbálta apostoli kormányzóvá kinevezni a püspököt, az állam nem járult hozzá, végül Várkonyi asszisztálása mellett Kalocsáról is eltávolították, internálták. Még korábban, 1951-ben Grósz érsek letartóztatásához is asszisztált Várkonyi.

³⁷ Gyulay Endre kiérdekesült szeged-csanádi megyéspüspök szíves szóbeli közlése alapján, Szeged, 2022. március 11.

1. táblázat: Elöljárók 1951–1961					
Rektorok		Prefektusok		Spirituális	
Petruch Antal SJ	1950–1951	Kerkai György SJ	1948–1951	Hunya Dániel SJ	1930–1951
Szörényi Andor	1951	Pap Imre	1951–1953	Magyar Károly	1951–1962
Bárd János	1951–1953	Ipoly Ottó	1953–1957		
Várkonyi Imre	1953–1959	Paskai László	1955–1959		
Szilas József	1959–1977	Szilléry László	1957–1959		
		Hegedűs Antal	1959–1964		

5. Az első szegedi évtized kalocsai papnövendékei és újmisési papjai

A Szegedre átkerült kalocsai kispapok kezdetben rendkívül zárkózottak voltak, a szükségesnél többet nem is nagyon érintkeztek más egyházmegyéből származó társaikkal. Idővel azonban feloldódtak és általánosan jó kapcsolatot tudtak kialakítani a többiekkel. Nem volt példa nélküli, hogy voltak olyanok közöttük, akik évtizedekkel később is tartották a kapcsolatot más egyházmegyésekkel, időnként akár meg is látogatták egymást.³⁸

A politikát a Szeminárium falai közül igyekeztek kiszorítani, csak 1953-ban fordult elő először az is, hogy a világi hatóságok részéről szorgalmazták, hogy ott is ünnepeljék meg április 4-ét. Az utolsó éveseket abban az évben meg akarta hallgatni a megyei egyházügyi megbízott, Turai István is. Az áldozópappá szentelés előtt álló növendékeket azonban sikertelenül próbálták rávenni, hogy vegyenek részt papi békegyűléseken.[24]

A Szegeden fellelhető források alapján az látszik, hogy az első szegedi tanév az új körülményekbe való „belerázódással” és az új helyzet megszokásával telt. A Szemináriumnak a kispapok utáni anyagi vonzatainak tekintetében vett nyilvántartása kezdetektől alaposnak mondható. A végzős papnövendékek terén azonban az 1952/1953-as tanév az első, amikor a gyakorlatnak megfelelő menetrend szerinti felszentelési szintek megvalósulásáról részletes információink vannak. A felszentelésekről ezutóbbi tanév végzőseinek példájával mutatom be a gyakorlati folyamatot, „ütemezést”. 1952. december 20-án történtek meg a szubdiakónussá szentelések.³⁹ 1953. január 31-én a szemináriumi előljárók és tanári kar egyöntetű döntése alapján Ivó József, Nemes Vilmos és Szentgyörgyi József V. éves növendékeket diakónus-szentelésre felkészültnek találták. Bárd János rektor február 5-ei levelében jelezte, hogy a nem-csanádi egyházmegyéseknek, így a kalocsaiaknak is elbocsátó levelet kell kapniuk, hogy Szegeden diakónussá lehessen őket szentelni. A három fiatalember saját kezűleg írt levélben kérte a diakonátus rendjének felvételéhez Kujáni helynök elbocsátóját. Kinyilvánították, hogy kérésüket teljesen szabadon, minden kényszer nélkül tették le, a nevezett egyházi rend felvételével járó kötelezettségeknek pedig tudatában vannak. Leszögezték, hogy szentelésükkkel kapcsolatban kánonjogi akadály nem áll fenn.⁴⁰ A *dimissioralét* Kujáni február 24-én kelt kísérlőlevelével ellátva meg is küldte Hamvas püspöknek címezve, így a szerpappá szentelés megtörténhetett.⁴¹ Hasonló folyamat játszódott le az áldozópappá szentelést megelőzően. Május 18-án Merksz Elemér rektorhelyettes levélben hívta fel a figyelmet, hogy az áldozópappá szenteléshez szintén elbocsátóra van szükség.⁴² Hamvas püspök május 21-én kelt kérésére válaszolva Kujáni helynök az általa és Kis Pál érseki irodaigazgató által aláírt hozzájárulást

³⁸ Gyulay Endre kiérdekesült szeged-csanádi megyéspüspök szíves szóbeli közlése alapján, Szeged, 2022. március 11.

³⁹ SzCsEL I. 1. a. 147/1952-3.

⁴⁰ SzCsEL I. 1. a. 900/1953.

⁴¹ SzCsEL I. 1. a. 300/1953.

⁴² Uo.

május 26-án megadta. Kujáni kihangsúlyozta, hogy minden szükséges megbízást megad, hogy a felszentelés megtörténhessen, kivételt képezett ez alól az azt megelőző vizsga valamint a hitvallás és az eskü.⁴³ Hamvas püspök így tehát a fent nevezett három kalocsai diakónust is áldozópappá szentelhetette június 7-én a szegedi Dómban saját csanádi egyházmegyéiseivel: Aradi Józseffel, Bielik Gáborral, Dusik Péterrel, Gyulay Endrével, Katona Istvánnal és Nándorral, Lotz Antallal valamint Ormai Zsigmonddal együtt. Kujáni ezt június 22-én köszönettel nyugtázta.⁴⁴ Ekkor további három székesfehérvári és két váci egyházmegyes papot szentelt még fel a püspök: Bogó Istvánt, Glósz Ervint, Vitéz Tivadart, valamint Kovács Józsefet és Zsombor Kálmánt. Erről tíz nappal később hivatalosan is beszámolt a főpap a kalocsai érseki általános helynöknek.⁴⁵

Alapesetben a papnövendékek felszentelése saját főpásztoruk feladata és kötelessége, ők pedig így neki tesznek hűséget. *Nota bene* az ordinárius engedélyével más püspök is végezhet papszentelést más egyházmegye számára. Segédpüspök saját ordináriusa engedélyével teheti ezt meg. A felszentelés előtt minden ilyen nem szokványos esetben megbízott előtt – aki lehet akár a helynök vagy az irodaigazgató is – teszi le a felszentelendő az esküt. Fontos azonban, hogy az esküszövegbe a saját egyházmegyéjének nevét – jelen esetekben a Kalocsa–Bácsi Főegyházmegyet – kellett belefoglalni.⁴⁶ Abból kifolyólag, hogy Grósz József érsek 1951 óta akadályoztatva volt, így az 1951–1961 közötti egy évtizedben összesen három püspök adta fel az egyházi rend különböző fokozatait a kalocsai újmiséseknek. A fentieket tehát két másik főpásztor kapcsán is alkalmazniuk kellett a felszentelésekkor. Grósz még letartóztatását megelőző évben, 1950. június 11-én szentelte Kiskőrösön szubdiakónussá Kiss Ernőt, Mentés Lászlót és Széll Jánost, áldozópappá Kovács Gézá és Szabó Istvánt.⁴⁷ Az érsek fogsága alatti első papszentelésre 1951. június 9-én a kalocsai Nagyboldogasszony-főszékesegyházban került sor. Bárd János segédpüspök, az Egyházmegyeközi Szeminárium rektora Kiss Ernőt és Széll Jánost ekkor szentelte áldozópappá, Antal Gézá, Mátrai Dénest, Székely Lászlót és Varga Somogyi Imrét szubdiakónussá.⁴⁸ Utóbbiakat már Hamvas Endre a szegedi Dómban szentelte áldozópappá szintén a Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye számára.⁴⁹ Grósz érsek 1943-as székfoglalása és letartóztatása közötti időintervallumban összesen 27 áldozópap került felszentelésre.⁵⁰ A főpap akadályoztatása idején 13 újmisést lépett szolgálatba. Közülük 6 főt Bárd, 7 főt Hamvas püspök szentelt fel.⁵¹ Grósz érsek 1956. június 24-én szentelt újra papot főegyházmegyéje számára, András Tibort és Nagygyörgy Lászlót⁵²; utoljára pedig 1960. június 19-én Bergmann Jánost, Leányfalusi Vilmost és Tölgyes Ferencet.⁵³ 1961-ben az érsek szomorúan konstataulta, hogy főpásztorsága alatt először fordul elő, hogy nincsen papszentelés a Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye részére. Abban az évben ugyanis még ha áldozópap-szentelésre nem is, de még diakónus-szentelésre sem került sor. Először hangoztatta komolyan az új hivatások iránti szükség fontosságát, felhívta a figyelmet a paphiány visszaszorításának szükségességére. Felhívta a plébánosok figyelmét, hogy legyenek figyelmesek, hogy idejekorán igyekezzenek felismerni, hogy ha egy tehetséges fiúgyermekben megmutatkoznak

⁴³ SzCsEL I. 1. a. 900/1953.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Gyulay Endre kiérdekesült szeged–csanádi megyéspüspök szíves szóbeli közlése alapján, Szeged, 2022. március 11.

⁴⁷ Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 4080/1950.

⁴⁸ Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 3064/1951.

⁴⁹ Hamvas püspök 1948. június 20-án egy alkalommal már szentelt kalocsai egyházmegyéket, Németh Lajos áldozópap és Jánoshegyi József, Pesitz József valamint Rosenthal Imre diakónusokat. Ld. Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 4087/1948.

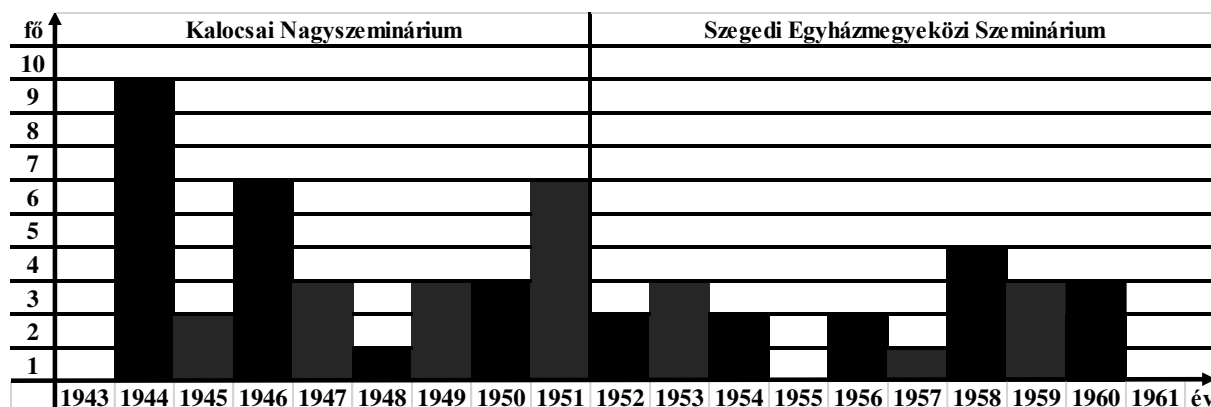
⁵⁰ SzCsEL I. 1. a. 900/1953.

⁵¹ Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 3064/1951, 4702/1951, 2079/1952, 1911/1953, 890/1954.

⁵² Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 933/1956.

⁵³ Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 1705/1960.

a hivatás csírái, s ez esetben segítsék őket, hogy ha ez valóban így van, maguk is felismerjék ezt. Értelem szerűen tehát csak olyanok papságra történő jelentkezését várta ettől, akik önként döntenek az egyházi pálya mellett, szigorúan minden rábeszéléstől mentesen.⁵⁴ Az az évi papszentelések hiányát különösen azért is fájta, mivel ő maga abban az esztendőben ünnepelte aranymiséjét.[25] Grósz József 18 esztendő kalocsai egyházkormányzási terminusa alatt összesen 53 áldozópap került felszentelésre, ebből ő maga 39 fiatalembert szentelt fel, Hamvas püspök 8, Bárd pedig a már említett 6 főt. A Grósz-érában felszentelt áldozópapok napjainkban a Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye papságának legidősebb tagjai.

1. ábra: A Kalocsa–Bácska Főegyházmegye számára felszentelt újmiséis áldozópapok létszámának alakulása Grósz József érsek egyházkormányzása idején (vonatkozó körlevélei közlések alapján)

Köszönetnyilvánítás

Mindenek előtt köszönetemet szeretném kifejezni az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportnak, személy szerint pedig annak vezetőjének, Tusor Péternek, doktori témavezetőmnek kutatásaim támogatásáért és észrevételeiért, jelen írásom lektorálásának elvállalásáért. Szintén köszönettel tartozom az 1953-ban áldozópappá szentelt Gyulay Endre kiérdemesült szeged–csanádi megyéspüspöknek, aki volt szíves a szegedi Szeminárium átszervezéséről és néhai tanáraival, kalocsai papnövendék-társaival kapcsolatos személyes visszaemlékezéseit nekem megidézni, ezzel is segítve kutatómunkámat. Végezetül köszönöm a levéltári kutatásaim során nyújtott segítségét Lakatos Andornak és Adélnak, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) vezetőjének és levéltárosának valamint Szaplonczay Miklósnénak, a Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár (SzCsEL) levéltárosának.

Irodalomjegyzék

- [1.] Gárdonyi Máté: A papi élet reformja a Trienti Zsinat korában. Budapest 2001. p. 86–104.
- [2.] Fazekas István: Oláh Miklós, az Ősrégi Szeminárium alapítója. Magyar Sion–Új Folyam 11/53 (2017) 2. 215–228.
- [3.] Gárdonyi Máté: A Trentói zsinat teológiai jelentősége. Vigilia 64 (1999) 5. p. 338.
- [4.] Tóth István György: A Trentói zsinat és Magyarország. Vigilia 64 (1999) 5. p. 339–347.
- [5.] Vanyó Tihamér OSB: A Trienti Zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A magyarországi római katolikus egyházfegyelem alakulása 1600–1850. Pannonhalma 1933. p. 62–65.

⁵⁴ Kalocsai Főegyházmegyei Körlevelek 984/1961.

- [6.] Katolikus egyház a 18–19. századi Magyarországon. Szerk. Tusor Péter. [Piliscsaba] 2008. p. 42–43.
- [7.] Diós István: Papnevelő intézet. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. Uő. X. Budapest 2005.
- [8.] Tóth Tamás: A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784). Budapest–Kalocsa 2014. p. 129–153.
- [9.] Tóth, Tamás: «Si nullus incipiat, nullus finiet». La rinascita della Chiesa d’Ungheria dopo la conquista turca nell’attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784). (Collectanea Vaticana Hungariae I/6.) Budapest–Roma–Szeged 2011. 126–127.
- [10.] Lakatos Andor: Csáky Imre, körösszegi és adorjáni gróf. In: Katolikusok Debrecenben 1715–2015. Szerk. Takács József, Debrecen 2015. p. 411–412.
- [11.] Szántó Konrád OFM: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945 – 1991. Budapest 1992. p. 28.
- [12.] Lakatos Andor: 60 éve történt... (1951. május 18–19.). Kalocsa, 2011. <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/grosz-emlekev-60-eve-toertent-kalocsa-20110519> (2022. 06. 06.)
- [13.] A Grösz-per előkészítése, 1951. Szerk., tan., mutatók Szabó Csaba. Budapest 2001.
- [14.] Balogh Margit–Szabó Csaba: A Grösz-per. Budapest 2002.
- [15.] Sági György: Grösz József érsek 1990-es rehabilitációja és emlékezete. In: Arma: Tanulmányok a Colloquium Officiale III konferencia előadásaiból. Szerk. Kiss Alpár. Budapest 2018. p. 267–295.
- [16.] Szántó Konrád OFM: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991. Budapest 1992. p. 28.
- [17.] Szántó Konrád OFM: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991. Budapest 1992. p. 28.
- [18.] Hűség és megújulás: A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000. Szerk. Fejérdy András. Budapest 2021.
- [19.] Félelem nélkül. Szerdahelyi Csongor beszélgetése a hetvenöt éves Gyulay Endrével. Budapest 2005. p. 32.
- [20.] Sági György: A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése. Egyháztörténeti Szemle 17 (2016) 3. p. 25–61.
- [21.] Sági György: A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése. Egyháztörténeti Szemle 17 (2016) 3. p. 42–43.
- [22.] Lakatos Andor: A kalocsai érsekség 100 esztendeje (1909–2009). Kalocsa–Pozsony 2009. p. 242.
- [23.] Félelem nélkül. Szerdahelyi Csongor beszélgetése a hetvenöt éves Gyulay Endrével. Budapest 2005. p. 32–33.
- [24.] Félelem nélkül. Szerdahelyi Csongor beszélgetése a hetvenöt éves Gyulay Endrével. Budapest 2005. p. 33–34.
- [25.] Sági György: Grösz József pappá szentelésének 50. évfordulója: Szakács Gyula egyházügyi főelőadó jelentése a jubileumi ünnepségsorozatról és a főpap körlevélbéli visszatekintése aranymiséjére. Múltbanéző 17/9. https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_17_9 (2022. 06. 05.)

Lektorálta: Dr. habil. Tusor Péter DSc, tudományos tanácsadó, kutatócsoport-vezető (MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport-ELKH), egyetemi docens (PPKE BTK)

Támogatóink:

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI
MINISZTERIUM

A pályázat az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett Nemzeti Tehetség Program NTP-TK-M-21-0002 kódszámú pályázati támogatásból valósult meg.

Támogatóink:

MESTERSÉGES INTELLIGENCIA

Nemzeti Laboratórium

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

VIROLÓGIAI

NEMZETI LABORATÓRIUM

SZTAKI

BOSCH

Együttműködő partnerünk:

XXV. TAVASZI SZÉL KONFERENCIA

Pécsi Tudományegyetem

2022. május 6-8.

www.dosz.hu

